

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ РУСОФІЛЬСЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТЕЧІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Формуючись як суспільно-політична течія, русофіли в 1861 р. заснували своє політичне періодичне видання – часопис «Слово». Його редактором з 1861 р. по 1871 р. був Богдан Дідицький – письменник, історик, голова Товариства ім. М. Качковського, з 1871 р. по 1887 р. – Венедикт Площанський, літератор та історик. У 1861 р. газета «Слово» виконувала функції передвиборчого комітету галицьких українців¹. У 1870 р. русофіли заснували свій перший політичний орган «Русску раду», а 1900 р. – «Русску народну партію».

Юліан Лаврівський

Позаяк характерною рисою русофільства була антипатія до всього польського й будь-які спроби порозумінь із поляками сприймалися як неприпустимі, то угодова акція Юліана Лаврівського² з польським представництвом у сеймі 1869 р. ви-

¹ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. Львів, 2002. С. 29.

² До Ю. Лаврівського приєдналися члени «Руського клубу» С. Качала, І. Левицький та ще кілька послів (див.: Чорновол І. Українська фракція Галицького сейму... С. 66).

кликала шквал обурення з боку русофілів, котрі назвали її зрадою «русского» народу.

Невдала українсько-польська угодова акція Ю. Лаврівського змусила його шукати шляхи консолідації українського суспільства, щоб ефективно протистояти посиленню позицій поляків. Він став ініціатором об'єднання українських політиків у єдине політичне товариство, оскільки існуючі інституції (часопис «Слово», «Руський клуб» у Галицькому сеймі) не справлялися з роллю загальнонаціональних представницьких органів³. Організаційну роботу вів провізоричний комітет на чолі з Юліаном Лаврівським та Йосифом Кульчицьким. Діячі пронародовської орієнтації сподівались отримати в новозаснованому товаристві більшість. Перші загальні збори відбулися 9 червня 1870 р. Опинившись у меншості, прорусофільськи налаштовані учасники домоглися перенесення цього зібрання на інший день. Під час наступних зборів 7 вересня 1870 р. русофіли, маючи вже чисельну перевагу, не прийняли до товариства сімох народовців, зокрема й Анатолія Вахнянина та Омеляна Партицького, котрі були членами «Просвіти» (їх запідозрено в бажанні підступно проникнути до «Русскої ради», щоб розколоти її). Протестуючи проти цього, з Ради вийшли Юліан Лаврівський та Юліан Романчук⁴. Заснована 1870 р. організація «Русска рада» стала політичним органом русофілів, який керував передвиборчою агітацією українців за кандидатів до Галицького сейму⁵. Українофіли не ввійшли до її складу і так залишилися без політичного представництва (свою політичну партію – «Народну раду» – їм вдалося створити лише 1885 р.). Метою «Русскої ради», котра проголошувала себе

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів, 2003. С. 131.

⁴ Вендланд А.-В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915. Львів, 2015. С. 182.

⁵ Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті ХІХ ст.). *Респу-блiканець*. 1995. № 1–2. С. 38.

спадкоємицею «Головної русскої ради», був захист прав «русского» народу. Вони мали намір ініціювати й підписувати петиції та меморандуми до уряду, проводити виборчі кампанії, народні збори тощо⁶. Згодом ці завдання набули більш чіткого окреслення: зміна виборчої системи, запровадження «русскої» мови у справочинство краю, перетворення львівського університету на «русский» та ін.

«Русску раду» очолив о. Теофіль Павликів. Активними діячами були о. Яків Шведзицький, Василь Ковальський, Антін Петрушевич, Іван Гушалевич, Михайло Малиновський, Амброзій Яновський, Іван Добрянський, Володимир Дудикевич та ін. Із появою цієї організації русофіли починають говорити про українофілів як про внутрішніх ворогів, проте наголошуючи на необхідності й можливості об'єднання. Звідси й задекларована ними готовність надати українофілам місця в усіх своїх товариствах. Русофільські діячі заявляли, що намагалися знайти порозуміння зі своїми політичними опонентами ще перед заснуванням «Русскої ради», проте у зірванні угоди звинуватили Ю. Лаврівського, котрий, на їхню думку, не хотів йти на компроміс.

Процес Ольги Грабар. Для багатьох прихильників русофільства зразком «правдивої віри, незабрудненої чужоземними впливами», стало російське православ'я⁷. Саме його й пропагували русофіли під виглядом очищення греко-католицизму від латинізації. У 1882 р. під впливом русофілів оголосили про намір перейти на православну віру парафіяни галицького с. Гнилички (т. зв. процес Ольги Грабар).

У цьому процесі фігурували прізвища відомих представників русофільства, як-от: Іван Добрянський, Осип Марков, Венедикт Площанський, Іван Наумович, Микола Огоновський та ін. Їх обвинувачено в державній зраді – за пропаганду русофільства та православ'я, агітацію за відрив від Австро-Угорської імперії Галичини, Буковини й Закарпаття та приєднання їх до Росії.

⁶ Наши дѣла. Русская Рада. Слово. 1870. 25 апреля (7 мая).

⁷ Osadczy W. Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji. Lublin, 2007. S. 717.

Під час розгляду цієї справи 1882 р. звинувачення в русофільстві заторкнули не лише самих русофілів, але й народовців. Народовець Володимир Барвінський підтримував обвинувачених. Він був безпосереднім учасником двох судових засідань: першого – як позивач проти порушення суддею Креховецьким (ім'я не встановлено) права вести засідання рідною мовою підсудних, та другого – як відповідач (разом із Степаном Качалою) проти графа Деля Скаля (власник с. Гнилички, який подав позов на Володимира Барвінського та Степана Качалу за те, що вони стверджували його причетність до переходу села на православ'я)⁸.

Хоча суд не довів факту державної зради, але слідство та судовий процес суттєво похитнули позиції русофілів, ускладнивши й діяльність їхніх товариств: невдовзі Галицький сейм припинив щорічні дотації ставропігійській друкарні (в сумі 2 т. гульденів) на видання шкільних підручників і передав їх Товариству «Просвіта», а 1883 р. сейм відмовив Товариству ім. М. Качковського в наданні субсидії⁹.

Процес О. Грабар викликав невдоволення обох течій і спонукав їхніх представників до переговорів. Наслідком стала міжпартійна угода 1882 р. Згідно з нею, всі політичні акції мали відбуватися за взаємною згодою. Договір 1882 р. формально регулював відносини між русофілами та народовцями до 1890 р., хоча вони й не припиняли полеміки¹⁰.

Спроби порозуміння з народовцями. Попри ідейні розбіжності в націополітичній площині, до 1890 р. народовці та русофіли виявляли прагнення до компромісу у сфері поточної галицької політики на ґрунті протистояння колонізації. Однак завдання загальноукраїнського національного руху, які з посиленням антиукраїнської політики російського самодержавства

⁸ Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Львів, 2001. С. 55.

⁹ Мончаловській О. А. Памятная книжка в 25-лѣтній ювілей Общества имени Михайла Качковского 1874–1899. Львовъ, 1899. С. 35.

¹⁰ Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут... С. 56; Орлевич І. Русофільська течія... С. 108–109.

перекладали на Галичину обов'язки центру національного життя, вимагали від галицьких політиків негайної модернізації національно-політичного мислення, не залишаючи їм часу для завершення правописних та історичних дискусій. Це змушувало народовців рішуче відмежуватися від русофільської ідеології та всіх її репрезентантів у Галичині, що врешті виявилось в угодній акції з поляками 1890 р. (політика «нової ери»)¹¹. Ця угода викликала обурення русофілів, які почувалися зрадженними. У пошуках союзників вони уклали доволі несподівані договори, наприклад із радикалами, ідеї котрих піддавали критиці чи не найбільше з усіх українофільських партій. Радикали виступили проти політики «нової ери» і підтримували заходи русофілів, спрямовані на боротьбу з нею. 2 лютого 1892 р. русофільська партія організувала у Львові антиукраїнофільське віче, до якого долучилась і фракція радикалів¹².

На виборах 1891 р. до Державної думи не було обрано жодного русофіла. У 1893 р. Народна рада, завдяки зусиллям Юрія Романчука та Телішевського (ім'я не встановлено), пішла на консолідацію з «Русскою радою». У результаті цього русофіли Іван Добрянський, Антін Павенцький, Осип Марков увійшли в загальні комітети під час виборів до сейму 1895 р. і Державної думи 1897 р. Радикали у Відні та Львові Іван Франко й Михайло Павлик, маючи на меті поборювати новоеристів, проводили спільні зібрання, на яких бували й Осип Марков, Осип Мончаловський та інші знані діячі русофільства. «Діло» підтримувало політичну співпрацю українофілів із русофілами, доводячи, що в них є спільний ґрунт. Унаслідок цієї угоди, в Державну думу, а потім у сейм знову ввійшли русофіли, яких там не було вже всю каденцію¹³.

Баденівські вибори 25 вересня 1895 р., що відбулися в атмосфері надуживань і безправства (із 63 послів від Галичини було обрано лише 3 українців), започаткували новий етап об'єднан-

¹¹ Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут... С. 59–60.

¹² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 на підставі споминів. Львів, 1926. С. 252.

¹³ Галичанинь. 1910. 4 (17 апрѣля).

ня русофілів і народовців у боротьбі проти влади. Воно протривало до утворення Української національно-демократичної партії (УНДП) (1899) і виявлялось у спільних депутаціях до царя з протестом проти порушень виборчого законодавства.

Процеси глибокої трансформації, які пройшов український рух у Галичині протягом 1890-х років XIX ст., супроводжувалися зниженням політичних впливів і популярності в суспільстві русофільського напрямку та загальною кризою русофільської ідеології. Симпатії до російського царизму закривали русофілам шлях до контактів з інтелігенцією Наддніпрянської України, яка дедалі більше заявляла про себе в українському національному відродженні. Антипольське спрямування та консерватизм не дозволяли співпрацювати з польськими ліберальними й політичними колами. Суттєво звужували базу галицького русофільства стабілізація та покращення австро-російських відносин, особливо помітні під час перебування на посаді міністра закордонних справ Австро-Угорщини графа Агенора Голуховського (1895–1906)¹⁴. Українофіли заснували низку партій: Русько-українську радикальну (1890), Українську національно-демократичну (1899), Українську соціал-демократичну (1899), Революційну українську (1900). Програма УНДП передбачала можливість порозуміння з русофільською партією тільки тоді, коли треба поборювати спільного противника. Це був, за словами Костя Левицького, «початок всякої розлуки з Русофілами»¹⁵.

Реакцією на інституалізацію українофілів було заснування з ініціативи «Русскої ради» в 1900 р. «Русскої народної партії» (РНП). Її члени декларували, що визнають національну й культурну єдність усього «русского» народу, який має тисячолітню історію. Беручи до уваги належність «русского» населення Галичини до «малоросійського племені русского народу», РНП уважала за доцільне вести просвіту місцевого люду Галичини

¹⁴ Киричук О. Львівський ставропігійський інститут... С. 60.

¹⁵ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів, 1926. С. 331–332.

на його власному «галицько-руському діалекті», не відмовляючись, однак, і від використання російської мови. Головою партії став І. Добрянський, до її членів належали: С. Лабенський, о. М. Раставецький, о. К. Сенік, К. та І. Черлунчакевичі, О. Вальницький, М. Король, о. В. Давидяк, пізніше – О. Мончаловський, о. І. Костецький, Ю. Павенцький та ін.¹⁶

Розкол русофільської течії. Початок ХХ ст. характеризується диференціацією русофільського руху, виділенням у ньому просоціалістично налаштованої молоді, котра, як і молоді українофіли, захоплювалася новими політичними ідеями.

Причинами розколу на старо- і новокурсників було захоплення молодшої генерації русофілів соціалістичними гаслами, бажання надати програмі партії соціального спрямування, звернувши увагу на проблеми селянства, а також прагнення відмовитися від будь-яких компромісів із владою, провадити партійну діяльність і захищати «русску» ідею більш рішуче тощо.

Від 1902 р. русофільська молодь видавала журнал «Живая мысль», довкола якого згуртувалися відомі в майбутньому діячі – русофіли М. Глушкевич, Д. Вергун, Ю. Яворський, А. Геровський, Р. Алексевич, С. Лабенський та ін. Залишаючись вірними гаслу єдності «русского» народу, першорядним своїм соціальним завданням вони вважали вирішення проблем селянства, чим, на їхню думку, мало переймалося старше покоління. У 1905 році на сторінках згаданого часопису було засуджено російський царизм і підтримано революцію в Росії, за що видання закрили¹⁷.

Упродовж 1908–1909 рр. ця ж група, очолювана головою молодіжного русофільського товариства «Друг» Михайлом Стасевичем, заснувала газету «Новая жизнь» і, надалі виступаючи за «русску» єдність, ставила на перше місце класові інтереси селянства.

Розкол русофільства відбувся на з'їзді мужів довір'я 2 лютого 1909 р. Молодше покоління, новокурсники РНП, було не вдово-

¹⁶ Орлевич І. «Отцы и дѣти»: Ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Рускій народній партії? (до питання розколу в русофільській течії на початку ХХ століття). *З історії західноукраїнських земель*. Львів, 2015. С. 179.

¹⁷ Там само.

лене методами ведення політичної діяльності старшими представниками старокурсниками. Перші звинувачували других в «отступничестве отъ русской идеи», котре визначили словом «рутенізм». Під ним новокурсники розуміли надмірну послужливість перед будь-якою політичною владою, аристократизм, що призводив до ігнорування соціальних проблем, консерватизм, певну авторитарність у керівництві партійними та культурно-просвітніми товариствами, відсутність критики очільників РНП, брак політичних принципів, а звідси й непослідовність і нерозбірливість у способах і засобах. Старокурсники намагалися залагодити цей конфлікт, що ґрунтувався на особистих конфліктах, а ідейних протиріч між обома групами не було. Тогочасні завдання обох відгалужень русофільської течії справді були однакові: відновлення етимологічного правопису, надання прав «русскому языку», заснування кафедр у Львівському і Чернівецькому університетах із «русскою» мовою викладання, вимога до греко-католицького єпископату приймати в семінарії молодь РНП та визнання культурної єдності галичан з усіма племенами «русского» народу¹⁸.

Назву «Русско-народна партія» змінено на «Русская народная організація» (РНО) 19 жовтня (1 листопада) 1909 р. Згідно зі статутом РНО, її членом міг бути кожен, хто «сознаеть національное и культурное единство всего русскаго народа, признает всю Прикарпатскую Русь – Галичину, Буковину и Угорскую Русь – въ народномъ и культурномъ отношеніи составною частью русскаго міра», а запорукою успішного розвитку «русского» народу в межах Австро-Угорщини вважає «его самое тѣсное пріобщеніе къ общерусской культурѣ». Для поширення й поглиблення просвітництва серед народних мас постановили вживати у народнопросвітницькій діяльності місцеві діалекти «русскаго языка», тобто українську мову. Керівним органом партії був Народний з'їзд, що скликався в особливо важливих випадках, а керуючим органом з'їзду – «Русській на-

¹⁸ По важнымъ національнымъ вопросамъ. *Галичанинъ*. 1909. 21 ноября (4 декабря).

родний совіт». РНО стала партією новокурсників, котру очолив В. Дудикевич*.

Новокурсники започаткували кілька видань: газету «Прикарпатская Русь», тижневик «Голос народа», часописи «Новая жизнь» і «Русь». Старокурсники зберегли газети «Русское слово» та «Галичанин». 27 січня 1910 р. це крило русофілів утворило «Галицько-руську раду» на засадах культурної єдності «руського» народу, вірності Габсбургам і Греко-Католицькій Церкві (ГКЦ). Так, 3 листопада 1910 р. члени-засновники цієї Ради обрали свій провізоричний комітет¹⁹, головою якого став Ігор Костецький**.

Знаковою у процесі розколу русофілів стала дискусія в сеймі між лідерами обох груп – Володимиром Дудикевичем і Михайлом Королем. Обидва визнавали єдність «руського народу». Показово, втім, що В. Дудикевич розрізняв поняття «руській» та «російський» і визнавав належність галичан до малоросійського народу. Акцентував, що «великоросійського» народу у світі немає, не було і не буде, бо є лише один «руській» народ і в ньому є племена: великоросійське, малоросійське і білоруське²⁰.

Підтримував ідею «руського» народу і провідний діяч «старокурсників» М. Король. На засіданні сейму 11 (24) жовтня 1908 р. він виголосив промову, в якій констатував, що виступає за культурну єдність «руського» народу, проте питання про можливість

* Володимир Дудикевич (1861–1922) – юрист, доктор права, адвокат. Походив із священничої родини, закінчив німецьку гімназію у Львові, юридичний факультет у Відні. Після повернення на батьківщину, відкрив у Коломиї адвокатську контору. Був обраний послом Галицького сейму. 1914 року виїхав до Росії, де в Ростові-на-Дону став провідником галицьких біженців. Арештований більшовиками. Помер у Ташкентській тюрмі.

¹⁹ Мельник В. І. Розкол у рядах «Русско-народной» партії (1909). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2007. Вип. 12–13. С. 203.

** о. Іван Костецький (1844–1925), народився у сім'ї землевласника, закінчив духовну семінарію «Барбареум» у Відні. Голова «Народного дому» з 1906 р., депутат Крайового сейму.

²⁰ Речь д-ра В. О. Дудыкевича. *Галичанинъ*. 1908. 21 октября (3 ноября).

існування малоросів як самостійної «народності» залишає на суд майбутнього. Самоідентифікацію М. Короля можна означити як малоросійську, оскільки терміна «український» він не вживав: «Я визнаю єдність “русского” народу, однак єдність тільки культурну, що, однак, не виключає зовсім того, що я відчуваю себе “малоросом”, що відчуваю себе “русином”. Зазначав, що не буде “великоросом”, тобто “россіяніном” або “москалем”», однаково ж заперечув доцільність вживання терміну «українець», бо ця назва не наша, вона нам чужа, і виступав за запровадження російської мови в Галичині у середніх школах як необов’язковий предмет та відкриття у Львівському університеті кафедру цієї мови і літератури²¹.

Прагнучи залагодити внутріпартійні суперечки й усвідомлюючи, що це спричинить гостру критику політичних опонентів – поляків та українофілів, Народний совет 2 листопада 1908 р. заявив, що промови М. Короля й В. Дудикевича доповнюють одна одну і відповідають програмі РНП²².

Старокурсники намагалися навіть оправдати виступ В. Дудикевича російською мовою, маючи на меті обмежити конфлікт внутріпартійним середовищем. Русофіли на сторінках «Галичанина» писали, що

В. Дудикевич виступав на «чистом литературном русском языке», вказавши, що російської мови, як і австрійської, не існує²³.

Намагання керівництва партії уникнути конфлікту не дали результату – він таки розгорівся, вилившись у серію судових

Михайло Король

²¹ Там само.

²² Полное единодушие. *Галичанинъ*. 1908. 22 октября (4 ноября).

²³ Заявление. *Галичанинъ*. 1908. 28 сентября (11 ноября).

позовів між старо- і новокурсниками (це були здебільшого звинувачення за образу честі)²⁴. Протистояння тривало. На засіданні Народного совіта в січні 1909 р. молоді русофіли на чолі з В. Дудикевичем виступили проти представників парламентського клубу, не погодившись обрати головою зборів очільника цього клубу о. В. Давидяка. Кандидатуру В. Дудикевича не підтримали священники (через його випадки проти віри та духовенства), а також сеймові й парламентські послы, та оскільки на їхній протест не зважали, В. Давидяк і А. Колпачкевич разом зі своїми товаришами покинули засідання. В. Дудикевич хотів їх повернути, однак безуспішно. Вони не брали участі в з'їзді мужів довір'я.

Володимир Дудикевич

Офіційний розкол русофільства відбувся на з'їзді мужів довір'я 19 жовтня (1 листопада) 1909 р. Сеймовим депутатам-старокурсникам М. Королю, В. Давидяку, М. Глібовицькому, І. Ганчаківському, Б. Криницькому, І. Трачеві, О. Крисоватому було висловлено недовіру і їх відрахували з РНП за «отступничество отъ русской идеи»²⁵. Натомість Д. Марков, В. Дудикевич та А. Колпачкевич здобули підтримку. Відтак проводом у РНП заволоділи очолювані В. Дудикевичем новокурс-

ники, які, змінивши назву партії на «Русская народная організація», підштовхнули старокурсників заснувати власну партію.

²⁴ Д-рь Мих. Король противъ Ив. Процыка. *Галичанинъ*. 1909. 4 (7) іюня; Съѣздъ мужей доврѣія въ Бродахъ. *Новая жизнь*. 1908. № 3 и 4. Ноябрь и Декабрь.

²⁵ По важнымъ національнымъ вопросамъ. *Галичанинъ*. 1909. 21 ноября (4 декабря).

Не було єдності й серед новокурсників. У них існувало дві течії: прогресисти, що гуртувалися навколо видань «Живая мысль» і «Новая жизнь», та радикали, яких очолював В. Дудикевич. Орієнтації на різні сили російського суспільства: новокурсників-радикалів – на царську Росію, а новокурсників прогресистів – на демократичну, не завадили їм діяти узгоджено й утворити одну партію. Основні засади їхньої діяльності, як-от вірність ідеї «русского народу» та вирішення проблеми селянства, збігалися²⁶.

Після розколу, 1909 р. новокурсники почали видавати газету для народу «Голос народа» українською мовою, зрозумілою для народу, а для інтелігенції – «Прикарпатскую Русь» – російською. Іван Процик за підтримки Івана Гринивецького видавав газету «Русь»²⁷. Старокурсники зволікали із заснуванням своєї партії, сподіваючись, що їм вдасться примиритися з «молодими». Вони навіть частково визнавали правомірність їхньої критики і старалися, щоб конфлікт не виходив за партійні межі, не набував широкого розголосу. Покликаючись на давні практики Ставропігійного братства щодо врегулювання внутрішніх суперечок, старокурсник Микола Антоневи́ч пригадав звичай братчиків не виносити проблеми товариства на обговорення суспільного загалу. За розголошення таємниці усували з братства або навіть відлучали від Православної Церкви²⁸. Ставропігія в період протистояння старокурсників із новокурсниками виступала для перших символом збереження традицій русофільства. З'їзд мужів довір'я, на якому було ухвалено рішення про уконституювання нової партії, відбувся у приміщенні Ставропігії, що для старокурсників було символічним, зважаючи на давній авторитет Ставропігії у русофільському середовищі²⁹.

З'їзд мужів довір'я Русско-народной партії (старокурсники вживали тоді ще цю стару назву, хоч її уже перебрали собі новокурсники) відбувся 2 лютого 1910 р. На зібранні обговорювали

²⁶ Орлевич І. Отцы и дѣти... С. 181.

²⁷ Изъ записок И. И. Процыка. *Прикарпатская Русь*. 1909. 12 (25) марта.

²⁸ Прикарпатская Русь. 1909. 22 октября (4 ноября).

²⁹ «Галицко-Русская Рада». *Галичанинъ*. 1911. 13 (26) марта.

питання про те, чи потрібно створювати нову партію. Зокрема о. Володимир Давидяк був проти заснування такої політичної структури, а Володимир Курилович пропонував навіть сформувати групу для переговорів із новокурсниками, до якої ввійшли б Іван Драгомерецький, Іван Лепкий і Іван Решетило. Степан Яворський підтримував ініціативу створення нової політичної організації, бо передбачав, що ці переговори не увінчаються успіхом. Урешті до цієї думки схилилася більшість, і 2 лютого 1910 р. прийнято рішення про потребу заснування партії. Наголошувалося на вірності ідеї єдності «русского народу» та відмінності від молодих «реформаторів» у тактиці політичної боротьби, яка, на їхнє переконання, має ґрунтуватися на засадах християнської моралі³⁰.

Політичне товариство старокурсників Галицко-русская рада було уконституйоване 14 березня 1911 р. у залі Народного дому. У програмі діяльності цієї політичної структури сказано, що, зважаючи на результати науки та тисячолітньої історії, члени партії сповідують культурно-національну єдність Русі, а також «необхідність єднання всіх її синів». Вони визнавали себе малоросами, вказували на потребу провадити освіту в Галичині народною мовою, ставили за мету політичний, культурно-національний і економічний розвиток малоруського населення в Австрії, досягнути який планувалося через відстоювання демократичних свобод, прав вільного національно-культурного визначення, повної свободи вживання літературної мови та «галицько-руських» діалектів у публічному житті³¹. Головою Галицко-русскої ради було обрано І. Костецького, заступником – І. Добрянського, І. Давидовича – касиром, М. Лисого – секретарем.

Імовірно, вагому роль у створенні програми відіграв М. Король, тому й чітко зазначено про належність галичан до малоросів (саме в такій термінології). Але згодом у пресі старокурсників, зокрема в «Галичанині», вживалося означення «галицко-руській», «руській», а галичан ідентифікували як складову «русского народу».

³⁰ Там само. 1911. 23 января (5 февраля).

³¹ Общее собрание «Галицко-Русской Рады». *Галичанинъ*. 1910. 18 (31) марта.

Ідейних розходжень між обома групами справді не існувало, а намагання новокурсників звинуватити старокурсників у рутенізмі не передбачало відкинення русофільської ідеї. Оскільки обидві течії залишалися вірними ідеї національної й культурної єдності «русского народу», їхні завдання збігалися. Йшлося про відновлення етимологічного правопису, надання прав «русскому языку», можливість вступу молоді РНП до греко-католицьких семінарій тощо. Відмінність полягала у відстоюванні новокурсниками радикальніших методів партійної діяльності, певної демократизації партії, більшої орієнтації на проблеми селянства. Однак намагання новокурсників радикалізувати діяльність своєї партії виявилися безуспішними. Як слушно зауважив один із її лідерів Кирило Вальницький, це було зумовлено насамперед тим, що новокурсники «залишались тісно зв'язаними з цілістю галицького, москвофільського руху»³². Цю ж думку поділяв Іван Франко³³, який розглядав безрезультатність їхньої діяльності як наслідок орієнтації на Росію та невизнання окремішності українського народу³⁴.

Суперечить дійсності поширена в українській історіографії теза про проукраїнську налаштованість старокурсників (це було властиво радше одиницям, які згодом відійшли від русофільства, ставши українофілами, як, наприклад, М. Король і В. Курилович). Так, 22 травня 1910 р.³⁵ Президія крайової шкільної ради розкритикувала роботу в бурсах Народного дому і Ставропігії, які перебували в руках старокурсників, за намагання викликати відразу до малоруської мови, прививаючи натомість почуття «русської» національності. Ці обвинувачення старокурсне правління Народного дому відкидало, аргументуючи, що малоруську мову учні мають змогу вивчати в гімназіях, які відвідують, а

³² Вальницький К. До історії право-й-ліво сельробівських ухилів. Львів: Вид-во газети «Сель-Роб», 1928. С. 8.

³³ Франко І. «Ідеї» та «ідеали» галицької москвофільської молодіжи. Львів, 1905. С. 13.

³⁴ Там само. С. 14.

³⁵ Уська У. Політика офіційного Відня та Галицького намісництва щодо русофільського руху у 1908–1914 рр. *Історичні та культурологічні студії*. 2004. Вип. 4. С. 169.

навчання «русскої» відповідає культурним завданням русофільства³⁶. Вони виступали проти рішення з'їзду Товариства греко-католицьких катехитів від 1 листопада 1910 р. вчити дітей молитов українською, мотивуючи це тим, що інші народи також не моляться народною мовою³⁷.

Ідеологічна основа галицьких русофілів обох груп залишалась незмінною – вірність ідеї єдності «русского народу», а тогочасні завдання збігалися. Новокурсники були радикальною течією русофільства, більш відверто та активно вели свою пропаганду, на відміну від старшого покоління (старокурсників), котрі були більш поміркованими та обережними у своїй діяльності.

Русофільство напередодні Першої світової війни. Одна з основних складових русофільської ідеології – лояльність до Габсбургів. Проте зі зростанням напруги у відносинах між Росією та Австро-Угорщиною ставлення до русофільства з боку держави погіршилось. До чого значною мірою спрочинили самі русофіли перед війною, активізуючи свою діяльність. Для поширення та зміцнення проголошеної ідеї спільного історичного й культурного минулого Східної Галичини з Росією русофіли пропагували православ'я. Активну участь у цьому брали Д. Марков, О. Геровський, В. Дудикевич та ін. Вони організовували мітинги, метою яких було навернення на православну віру австрійських русинів. Такі зібрання відбулися, зокрема 1911 р. у Почаєві (організатор – голова Петербурзького галицько-руського товариства Володимир Бобринський)³⁸ та 1912 р. – у Холмі³⁹.

У 1912–1914 рр. австро-угорська влада перейшла до відверто жорсткої політики щодо русофільського руху. До цієї акції

³⁶ Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу. Львів, 1909. С. 83.

³⁷ Протестъ противъ украинизаціи молитвъ. *Галичанинъ*. 1910. 15 (28) декабръя.

³⁸ Himka J.-P. The Propagation of Orthodoxy in Galicia on the Eve of World War I. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 483, 485.

³⁹ Там само. С. 481.

долучилися також українофіли. На початку травня 1914 р. комітет Української народно-демократичної партії ухвалив постанову про протистояння русофілам і розпочав антирусофільську пропагандистську кампанію⁴⁰.

Перед початком війни проти русофілів було організовано три політичних процеси: братів Геровських, Мармарош-Сігетський та Львівський. Перший із цих процесів відбувся у грудні 1913 р. – тоді в Чернівцях були арештовані Олексій та Георгій Геровські, яких звинувачували в державній зраді.

Мармарош-Сігетський процес тривав від 29 грудня 1913 р. до 3 березня 1914 р. Він був спрямований проти православних громад Закарпаття. До суду притягнуто 189 обвинувачених, згодом їхнє число зменшилося до 94 (серед них був і архимандрит Олексій Кабалюк). Засудженим також інкримінували державну зраду.

Так, 9 березня 1912 р. розпочався судовий процес, названий «Львівським». Активного русофільського діяча (члена Ставропігійського інституту, «Народного дому», «Галицько-руської матиці» тощо) Семена Бендасюка, а також двох православних священників – Максима Сандовича й Ігнатія Гудиму, та студента Василя Колдру звинувачували у спробах від'єднання Галичини від Австрії. На захист підсудних виступив навіть політичний опонент русофілів Кость Левицький. За його висловом, польська влада «виточила» цей процес «проти галицьких русофілів, щоби для Відня доставити доказ, що поляки з попиранем русофільства не мають нічого спільного»⁴¹. Розгляд справи закінчився в червні 1914 р. виправданням підсудних.

До мобілізації в Австро-Угорщині були заарештовані члени «Русского народного совіта», керівного органу РНО, депутат віденського парламенту Д. Марков та К. Черлюнчакевич, який був адвокатом на «Львівському процесі».

⁴⁰ Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa, 2007. S. 217–218.

⁴¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців... С. 699.

Наступна хвиля арештів прокотилася після оголошення мобілізації. Ув'язнено майже 10 000 осіб, у самому Львові – 2 000. Суди виносили смертні вироки, не шкодуючи ані військових, ані цивільних⁴².

Поразка австро-угорських військ напередодні Першої світової війни стала фатальною для українського населення, особливо для прихильників досліджуваної течії. «Українська зрада» була вигідна військовій владі, оскільки виправдовувала поразку⁴³ на фронті. Австро-угорська влада провела масові арешти русофільських діячів, що охопили і частину українофільських священників та селян, які не брали участі в русофільському русі. Репресії поширилися частково і на інші народності – євреїв та поляків. Австро-угорські війська проводили стихійні розправи над арештованими, чинячи самосуд та віддаючи накази страчувати тих, кого лише підозрювали в русофільських симпатіях. Приводом до арештів ставали доноси місцевих урядовців⁴⁴, яких могли репрезентувати як поляки, так і українофіли. Планована на початках акція влади проти русофілів «за зраду державних інтересів», напередодні війни переросла в каральну акцію проти всього українського населення Східної Галичини. В'язнями таборів Талергоф, Терезин та інших ставали люди, які не належали до жодної з політичних партій. Арешти проводили без належно обґрунтованих обвинувачень, а в окремих випадках це ставало зведенням особистих рахунків⁴⁵ на місцях: між окремими особами, що ворогували, між галичанами та представниками влади тощо⁴⁶, між симпатиками різних партій.

⁴² Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu»... S. 219.

⁴³ Гайсенюк В. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни. Чернівці, 2015. URL: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu/chnu_news/March/Diser_Gaiseniuk.pdf

⁴⁴ Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu»... S. 218.

⁴⁵ Барінов І. Образ Талергофа в антиукраїнської і антизападної міфології сучасної Росії. *Форум нової східноєвропейської історії і культури*. Русское издание. 2015. № 2. URL: <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhaltruss24.htm>

⁴⁶ Маковський В. Талергоф: (спогади і документи). Львів, 1934. С. 189.

«Хоча завжди в таборі було від 6 000 осіб, а загалом за час війни його пройшло до 8 000»⁴⁷, – зазначає польський дослідник Тадеуш Ольшанський. Майже таку ж цифру – орієнтовно 7 000–8 000 – подають і русофільські джерела⁴⁸.

Часто військові командири чинили самосуд і страчували тих, котрих лише підозрювали в русофільських симпатіях. Причиною арештів ставали також доноси місцевих урядовців⁴⁹. Таку ціну заплатили галицькі українці за майже півстолітню міжпартійну боротьбу своїх лідерів.

Як зазначав Микола Андрусак, «наївна віра і надмірна лояльність галицьких українців супроти Австрії» минула, коли почались масові арешти українців – і москвофілів, і представників українського національного крила. 18 серпня 1914 р. Українська парламентарна репрезентація вимагала від уряду слідства у справі вбитих австрійськими військами українських громадян, а також звільнення ув'язнених у Талергофі; коли ж засудили до смерті провідних русофільських діячів Д. Маркова, В. Куриловича, К. Черлунчакевича, до австрійської влади було подане прохання про їхнє помилування. Незважаючи на це, русофіли ще довго звинувачували в усьому українофілів⁵⁰. Таке потрактування русофілами ситуації посилювалося ще й тим, що ними проігнорували як політичною силою під час утворення УНР і ЗУНР (до керівництва ЗУНР, наприклад, увійшли всі колишні українські послы в парламенті та сеймі, крім русофільських діячів – В. Куриловича, Д. Маркова і К. Сеника).

Співпраця з російською окупаційною владою. Ще до завершення процесу С. Бендасюка та інших русофіли-старокурсники занепокоїлися, що влада може закрити всі русофільські

⁴⁷ Андрусак М. Галицьке москвофільство і Талергоф. *Діло*. 1933. 4 серпня.

⁴⁸ Талергофській альманахъ. Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпатогорским народом во время всемирной войны 1914–1917 г. Львов, 1930. Вып. 3. С. 6.

⁴⁹ Wojtowicz-Huber В. «Ojcowie narodu»... S. 218.

⁵⁰ Талергофській отдел Ставропигійского Музея во Львові. *Русский Голос*. 1936. 7 іюня.

товариства, котрі були важливим чинником діяльності русофільської течії⁵¹. 19 червня 1914 р. до уряду відправлено депутацію, до складу якої входили очільники Ставропігії, «Народного дому», Товариства ім. М. Качковського й організації «Русско-народної партії»: о. Іван Костецький, о. Іван Давидович, д-р Лев Павенцький і д-р Феодосій Заяць. Вони наголосили на вірності своїй ідеології та одночасно висловили відданість цісарю та династії. Незважаючи на те, що депутація була прийнята прихильно, і в її членів склалося враження, що їхні вимоги будуть виконані⁵², усі ці сподівання виявилися марними – функціонування русофільських структур призупинили.

Із приходом до Львова російських військ діяльність русофілів відновилася*, зокрема їхніх товариств. Одним із засобів боротьби з українством для окупаційної адміністрації мала слугувати релігія, а саме – православна віра. Русофільські товариства підтримали нову владу й активно їй сприяли⁵³. Група В. Дудикевича запропонувала росіянам заходи боротьби з українством і відповідною течією в ГКЦ. 1 вересня 1914 р. він підготував пропозиції про бажаний устрій у Галичині, за якими всіх священників-єзуїтів та василіан треба було вигнати з краю. Надалі планувалося невпинно пропагувати ідею приєд-

⁵¹ «Схаменѣтся, будьте люде!». *Русское слово*. 1914. 6 (19) червня.

⁵² *Русское слово*. 1914. 12 (25) червня.

* Із 35 членів «Народного совіта» Галицької Русі на той момент залишилося вісім. Чотирьох: В. Дудикевича, С. Лабенського, М. Сохацького, М. Глушкевича – війна застала на відпочинку в Росії, інших чотирьох: Л. Алексеича, В. Куриловича, Г. Мальця та І. Цьороха – на лікуванні в Європі. З решти 27 вціліло тільки четверо: Ф. Свистун і голови та заступники голів трьох головних установ – Ставропігійського інституту, «Народного дому» та Товариства ім. М. Качковського. Інших 15 членів «Народного совіта» австрійський уряд арештував і заслав у західноавстрійські тюрми. Як тільки з'явилася можливість, ті, що були в Росії, повернулися до Львова.

⁵³ Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки*. 2011. Вип. 10. С. 245.

нання уніатів до православ'я, а перенесення адміністративної столиці до Галича мало означати, що Львову як митрополичій столиці всіх греко-католиків не встояти⁵⁴.

Сподівання на швидкий перехід на православну віру не здійснилися. Цьому перешкодили насамперед сильні позиції ГКЦ та нечисленність проросійськи зорієнтованої інтелігенції. Слабкість русофільського руху виявлялася саме у відсутності в його рядах достатнього числа високоосвічених осіб і духовенства, замість яких переважали здебільшого селяни.

Володимир Дудикевич 5 (18) вересня 1914 р. скликав своїх прихильників на зібрання, яке ухвалило відправити делегацію до прибулого у Львів Георгія Бобринського, призначеного військовим генерал-губернатором Галичини⁵⁵. 9 (22) вересня 1914 р. пройшло засідання «Народного совіта» під головуванням В. Дудикевича, яке засвідчило відновлення діяльності організації. Головою РНО обрали В. Дудикевича, заступником голови – І. Добрянського, секретарем – М. Сохацького. М. Глушкевич, В. Лагола, Ю. Луцик, М. Третяк були одночасно членами «Народного совіта» і Ставропігії.

Одним із головних чинників, що їх використовувала у своїй зовнішній політиці російська влада, було православ'я. «Православна» основа російської зовнішньої доктрини, надання їй статусу офіційної державної віри перетворили релігійно-конфесійну сферу на суто політичну⁵⁶. Проголошена очільниками русофільських товариств в умовах перебування у складі Австро-Угорської імперії культурна єдність із Росією зі змінною політичної ситуації трансформувалася в політичну, а декларована австрійській владі вірність унії та греко-католицькому обряду – на підтримку російського православ'я. Про це

⁵⁴ Расевич В. Перша світова війна. Церковно-релігійне життя. *Історія Львова*: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2: 1772 – жовтень 1918. С. 530.

⁵⁵ Русская народная организация. *Прикарпатская Русь*. 1914. 15 (28) сентября.

⁵⁶ Расевич В. Перша світова війна... С. 525; Про релігійну політику російської влади див.: Osadczy W. *Święta Ruś...*

заявив В. Дудикевич під час відвідин православним єпископом Євлогієм Галичини в листопаді 1914 р. (спочатку той побував у Бродах, а пізніше – у Львові). Провідник русофілів запевнив архиерея в тому, що «галицко-русскій народъ всегда считалъ себя въ душѣ православнимъ, такъ какъ унія никогда имъ сознательно признана и принята не была». До депутації, що відвідала архієпископа, входили обидва заступники В. Дудикевича – І. Добрянський та М. Глушкевич, від Ставропігії – М. Сивуляк, від «Народного дому» – о. І. Костецький, від Товариства ім. М. Качковського – Ф. Свистун, від «Народної контори» – завідувач Г. Малець, від «Галицко-руської друкарні» – львівський кореспондент С. Лабенський та редактор «Прикарпатської Русі» Ю. Яворський⁵⁷.

Русофіли надавали свої храми російській владі для православних відправ: Ставропігійський інститут – Успенську церкву, а «Народний дім» – церкви Преображення Господнього та Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці. 7 грудня 1914 р. в Преображенському храмі архієпископ Волинський і Житомирський Євлогій відслужив першу Архиерейську Літургію⁵⁸. 18 січня 1915 р. він спільно з єпископом Трифоном Дмитровським (Московським викарієм) відправили Архиерейську Службу в Георгіївській церкві. Присутнім був губернатор граф Георгій Бобринський. Під час Богослужіння, на православ'я перейшли чотири унійні священники: отці І. Гоцький, Е. Зарицький, Ф. Решетилевич та І. Заєць, а на наступний день – ще п'ятий, о. І. Головка.

В Успенській святині 19 січня 1915 р. поминальну Літургію та панахиду за засновників Ставропігійського братства провели архієпископ Євлогій, архимандрит Смарагда, протоерей І. Казанський, отці М. Митроцький та А. Яворський. У проповіді, виголошеній 19 квітня 1915 р. у цьому ж храмі, Євлогій наголосив на заслугах фундаторів і діячів Успенського брат-

⁵⁷ Къ прїѣзду Архієпископа Евлогія въ Галичину. *Прикарпатская Русь*. 1914. 6 (19) ноября.

⁵⁸ Прикарпатская Русь. 1914. 8 (21) декабря.

ства і закликав теперішніх братчиків прийняти православ'я⁵⁹. А 21 квітня 1915 р. генерал А. Половцев, інформуючи імператора про цю подію, зазначив, що члени Львівського Ставропігійського братства засвідчують вірність цареві⁶⁰.

Розпустивши Ставропігійську бурсу, російська окупаційна влада використовувала у своїх цілях поліграфічну базу Інституту, зокрема друкувала тут усі антиукраїнські російські агітки⁶¹. 11 квітня 1915 р. відбулися останні збори Ставропігії, на яких були обрані сеньйор Іван Цибик і два заступники Микола Савуляк і Микола Третяк. У червні 1915 р. перед наступом австрійських військ керівництво Інституту втекло в Росію⁶². Приміщення Ставропігії покинуто напризволяще, а всі цінності разом із архівом і музеєм вивезено в Ростов-на-Дону⁶³.

Після відходу російської армії австрійські чиновники взяли під свій контроль русофільські установи. Керівництво майном та справами Інституту було тимчасово довірено комісару поліції Адамові Смулці, який тоді уже був комісаром «Народного дому».

Львівські емігранти в Росії опинились у вирі наступних революційних подій. Як австрійська влада, що повернулася до Львова, так і радянський режим після Жовтневого перевороту 1917 р. у Росії, не вибачили галицьким русофілам співпраці з російським царизмом. Володимир Дудикевич був звинувачений у контрреволюційній діяльності, 4 роки провів у більшо-

⁵⁹ Два слова Архієпископа Євлогія. *Прикарпатская Русь*. 1914. 23 апрѣля.

⁶⁰ Высочайшая благодарность Ставропигии. *Прикарпатская Русь*. 1914. 28 апрѣля.

⁶¹ Из истории Ставропигийского Института. 1914–1922 г. *Временник Ставропигийскаго Института (ВСИ)*. 1922. С. 56.

⁶² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України). Ф. 129. Оп. 2. Спр. 21 (Звіти про діяльність Ставропігійського інституту. 1916–1920). Арк. 8.

⁶³ Орлевич І. Повернення Ставропігійського музею до Львова в контексті протистояння русофілів та українофілів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 389–401. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2013_23_32

вицьких тюрмах і в червні 1922 р. помер у Ташкенті⁶⁴. У 1916 р. померли на еміграції члени Ставропігії Ф. Свистун і Р. Ямницький, а 1919 р. у Ростові – І. Добрянський. Чимало емігрантів загинули у складі російських білогвардійських військ під час громадянської війни⁶⁵.

Австрійська влада після повернення до Львова вдалася до репресій проти російських колабораціоністів, які зачіпили навіть і тих діячів, що почували себе лояльними до Австрійської держави і залишились у Львові. Усіх причетних до русофільських організацій відправляли в концентраційні табори. Чимало в'язнів Талергофу загинули через епідемію чуми. Серед них були й діячі Ставропігії – доктор медицини В. Антоневиц (1916), та М. Антоневиц (1919). Усього за 8 років військових лихоліть (1914–1922) загинуло 33 члени Ставропігії. Смерть 1921 р. сеньйора Інституту І. Цирика в Освенцімі дорогою з еміграції символізувала фізичне зникнення Ставропігійського інституту в тій формі, в якій він існував напередодні війни.

Русофілство як суспільна течія зародилось у 50-х роках ХІХ ст., коли розвіялись їхні сподівання на допомогу від уряду. Відчуваючи слабкість становища, вони зорієтували свої погляди на Росію, яка вабила спільним історичним минулим, подібністю мови та як єдина словянська держава, котра зуміла зберегти незалежність. Діяльність русофільських товариств, котрі видавали свої твори церковнослов'янською, а згодом мовою, наближеною до російської, послужила протистоянням процесам колонізації. До початку 60-х років ХІХ ст. русофіли (старорусини) були єдиною суспільно-політичною силою, котра захищала права галицьких українців перед владою та вела провід у культурно-політичному житті.

У 60-х роках ХІХ ст., коли виникла українофільська течія, котра заявила про права галичан як складової малоруського народу на самостійне існування, почалось протистояння між обома гру-

⁶⁴ ВСИ. 1923. С. 39–40.

⁶⁵ Ваврик В. Карпаторосы в корниловском походе и Добровольческой армии. *ВСИ*. 1923. С. 114–142; Ваврик В. Роковая песенка. *ВСИ*. 1924. С. 89–92.

пами. Радикалізація русофільського руху, намагання запровадити російську мову, пропаганда православ'я робили його непопулярним та призводило до втрати впливів серед галицьких українців.

Усю другу половину XIX ст. русофіли робили спроби знайти порозуміння з українофілами, з огляду на усвідомлення необхідності цього для майбутнього. Однак вони не хотіли поступитися своїми ідеологічними переконаннями, а як старша консервативна течія сподівались, що згодом «молоді» (українофіли) зможуть прийняти їхні позиції, бо не розуміли, що ті зробили свій вибір на користь модерної української нації.

Про спільність походження русофілів і народовців свідчить їхня символіка, що відзначалася однаковою синьо-жовтою колористикою та подібними геральдичними знаками. Засноване 1874 р. Товариство ім. М. Качковського своїм символом обрало синьо-жовтий стяг із зображенням лева. Після його відхилення 1892 р. намісництвом як політичного, товариство почало користуватися хоругвою, на якій бачимо святих Кирила й Мефодія, Ольгу та Володимира⁶⁶. На печатках «Народного дому» було викарбувано лева, що спирався на скелю на синьому тлі. Такий самий символ обрала ГРР, лев фігурував і на прапорі стрільців національної гвардії 1848 р. «Народний дім» використовував цей знак до 1939 р.⁶⁷. Створене 1848 р. товариство «Галицько-руська матиця», за аналогією з іншими слов'янськими товариствами, на печатці зображало Святого Духа як просвітителя людського розуму й серця. Написання «руска» в її самоназві («Галицько-руська матиця») з однією буквою «с» збереглося до XX ст. Тим часом русофіли подавали це слово через подвійне «с», що свідчить про певну несформованість єдиного погляду на правопис навіть на початку XX ст.⁶⁸.

На початку XX ст., для якого характерним було поширення ідей радикалізму та соціалізму, котрими зазвичай захоплювалося

⁶⁶ Орлевич І. Товариство імені Михайла Качковського в національно-політичному русі галицьких українців (1874–1914). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 102.

⁶⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 130. Оп. 2. Спр. 26. Арк. 47.

⁶⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 4 зв.; Ф. 148. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.

молодше покоління, відбувся розкол русофільства. Залишаючись вірними своїм переконанням, русофіли все ж шукали порозуміння з українофілами, визнаючи спільну належність до одного народу (малоруського, несамотійного політично й культурно, але з правом на свій розвиток, а в майбутньому – на злуку з єдиним «руським» народом). Однак усі спроби порозумітись були зведені нанівець, чому сприяла й підтримка русофільства урядом та польським елементом – із метою розколати український рух.

Події Першої світової війни, репресії проти русофілів та населення, котре часами не мало жодного відношення до русофільства, з боку австрійської влади змусили українофілів стати на захист своїх політичних опонентів, проте ці заходи виявилися малоефективними. Підтримка русофілами російської влади в роки Першої світової війни ще більше послабила позиції серед населення.

Статутні положення русофільських інституцій забезпечували надійність їхнього фінансового становища (наприклад, у разі ліквідації «Народного дому», його майно переходило до Ставропігії, а з припиненням діяльності «Галицько-руської матиці» її власність ділили між собою Ставропігійський інститут і «Народний дім»). Важливою ознакою русофільського руху було одночасне членство його представників у кількох політичних партіях і культурно-просвітніх товариствах цього спрямування. У біографіях більшості русофілів зазначалося: «Состоял членом всехъ центральнихъ русскихъ обществъ» (мовилося про Ставропігійський інститут, «Народний дім» і т. д.). Це надавало русофільському рухові консолідованості.

Русофільство як суспільно-політична течія існувало й у ХХ ст., підтримуване і частиною населення, і Польською державою, котра використовувала його для послаблення українського національного руху.

РУСОФІЛЬСЬКІ ТОВАРИСТВА

Товариство «Галицько-руська матиця» (ГРМ). Заснування матиці, як вже зазначалось, було пов'язане з хвилею політичного піднесення доби «Весни народів» (1848) та процесів, що від-

бувалися у всіх слов'янських народів Центральної Європи (матиця була заснована за зразком інших слов'янських матиць).

Рішення про заснування товариства було прийнято 17 (29) травня 1848 р. за ініціативи Івана Гуркевича. У 1849 р. представники української еліти виношували плани реалізації кількох культурно-освітніх проектів. На засіданні ГРР 1849 р., окрім заснування матиці, йшлося про можливість спорудження Народного дому (наукового й культурного центру для галицьких українців) чи якогось пам'ятника⁶⁹. Матиця була першою українською культурно-просвітницькою організацією Галичини, яка намагалася поєднати програму формування національної ідентичності з науковими дослідженнями та роботою серед народу. Згідно із задумом засновників та першого статуту, завданням товариства було друкувати і продавати народові за найнижчою ціною книги, які служитимуть утвердженню віри та звичаїв, розвитку техніки, господарства, педагогіки та доброго виховання. Членами-засновниками могли бути особи, без огляду на їхній соціальний статус та віросповідання, а також громади та різного типу об'єднання, однак до складу правління могли обиратися тільки особи греко-католицького обряду, які водночас були освіченими людьми і вірними громадянами Австрійської монархії. Керівним органом матиці було правління, що складалося з голови, заступника, членів правління, секретаря, касира та контролера та обиралося на рік, а згідно зі статутом 1861 р. на – 5 років. Правління було підзвітне загальним зборам товариства, яке обирало його склад. Одним із головних предметів обговорення правління була рекомендація до друку рукописів. На печатці Матиці було розміщено зображення Святого Духа як символу духовності. Покровителем товариства був Галицький митрополит, зважаючи на високий авторитет духовенства в Галичині. Проект статуту 1851 р. пройшов тривале обговорення керівництвом Матиці і владою. Однак був затверджений лише 1861 р. після конституційних перетворень 60-х років XIX ст. у Габсбурзькій

⁶⁹ Головна Руська Рада 1848–1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія; упоряд.: У. Кришталович, І. Сварник. Львів, 2002. С. 126.

монархії. Статут перезатверджувався 1864 р., що було пов'язано із законом про товариства 1863 р. Статутні положення передбачали право контролю урядового комісара за діяльністю ГРМ. Збори матиці розпочиналися і завершувалися Богослужінням⁷⁰.

Перше засідання членів-засновників товариства відбулося 2 липня 1848 р. Очолив його член ГРР, священник Михайло Куземський, заступниками були юрист Іван Борисикевич, юрист Юліан Лаврівський. Серед членів матиці були відомі діячі науки, культури, чиновники – Михайло Малиновський, Микола Устиянович, Теодор Леонтович, Іван Товарницький, Антін Петрушевич, Яків Головацький та ін. Щодо соціального складу діячів товариства, то більшість становило духовенство, що пояснюється його доміантними позиціями в українському суспільно-політичному житті. У 70-х роках XIX ст. ситуація почала змінюватись із виходом на політичну арену представників світської інтелігенції, проте священнослужителі продовжували становити значну частину товариства. Кількість членів матиці коливалася від однієї до двох сотень осіб⁷¹.

Книжки ГРМ видавались у друкарні Ставропігії. Друкувалися здебільшого церковнослов'янським шрифтом. Розповсюджувалися за допомогою греко-католицької церковної ієрархії. Основним напрямом діяльності матиці став видавничий. Товариство видавало навчальну літературу (букварі, граматики, читанки та ін.), а також релігійну та наукову літературу, до якої належать насамперед твори галицьких учених: Я. Головацького, А. Петрушевича, І. Гушалевича, І. Шараневича, Б. Дідицького та ін., періодичні видання «Науковий Сборник» (1865–1868), «Літературний Сборник» (1869–1873, 1885–1890), «Научно-літературний сборник» (1901–1906, 1908).

У справі обміну книжок матиця співпрацювала із сербською, словінською й іліро-хорватською матицями та науковими й літературними закладами Росії⁷².

⁷⁰ Orlevych I. *The Galician-Ruthenian Matica. The Matica and Beyond. Cultural Associations and Nationalism in Europe*. Leiden; Boston; Brill, 2020. Vol. 21. P. 297–298.

⁷¹ Ibid. P. 300.

⁷² Ibid. P. 311.

Фінансовою основою для діяльності товариства були членські внески, добровільні пожертви, а з 1877 р. – доходи від нерухомості. Протягом 1860 р. – першої половини 1880-х років матеріальний стан товариства поступово покращився і це дозволило купити 1877 р. кам'яницю № 45 на Жовківському передмісті поблизу святого Миколая ГКЦ⁷³.

Відсутність єдиної мовної концепції та єдиних підходів щодо її правопису, а також слабкість наукових досліджень утруднювали діяльність матиці. Керівництво ГРМ ініціювало підготовку Собору руських учених, який відбувся 1848 р. і окреслив програму основних філологічних та історичних досліджень. Основною метою цих досліджень була сепарація галицьких українців від польських впливів та утвердження в Галичині руської ідентичності, яка б базувалася не тільки на почутті окремішності мови та обряду (греко-католицького), а й на серйозних наукових дослідженнях. Собор закріпив підхід до матиці як до наукового центру галицьких українців.

Неоабсолютистські утиски 1850-х років, об'єктивні труднощі з розвитком галицько-української науки призвели до кризи, яка тривала до відновлення конституційних перетворень 1860-х років. Головні завдання, що стояли перед товариством – впорядкування правопису і видання популярної історії Галичини – залишилися невирішеними, зважаючи на розвиток мови.

Із виходом у 60-х роках ХІХ ст. на політичну арену народоців, які зробили вибір на користь ідеї національної окремішності українського народу, відмінного від польського і російського, протистояння між обома групами посилились, зокрема у праві на володіння русофільськими установами. Одним із методів боротьби русофілів проти українофілів було усунення останніх із товариств. Так, 1865 р. було відмовлено у прийнятті в члени товариства трьох народоців: К. Климковичу, П. Горбалеві, Д. Тянчкєвичу.

Після переїзду Куземського в 1868 р. до Росії, головою Товариства став А. Яновський, заступником – М. Малиновський,

⁷³ Ibid. P. 315–316.

який від 1877 р. до 1878 р. його очолював. А після смерті А. Яновського 1884 р. М. Малиновський знову його очолив і керував до 1900 р.

Головою товариства 1900 р. було обрано Богдана Дідицького, до складу правління входили Осип Мончаловський, Василь Лагола, Пилип Свистун, Юліан Яворський та ін. На початку ХХ ст. матиця вступила у конфлікт із ієрархією ГКЦ, позбавивши митрополита, згідно зі статутом 1901 р., статусу покровителя товариства. 16 листопада 1904 р. митрополит Андрей Шептицький висловив із цього приводу протест керівництву товариства. Голова Б. Дідицький у листі-відповіді пояснив таке рішення тим, що духовенство підтримує фонетичний правопис⁷⁴.

Занепад у діяльності товариства настав із припиненням видання «Научно-літературного збірника» 1908 р. Характерною рисою русофільського руху наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. була все більше зростаюча політична активність її діячів, натомість усе менше приділялось уваги науково-теоретичним питанням. А це негативно позначилося на діяльності матиці – єдиного русофільського товариства з виразним науковим спрямуванням.

Діяльність ГРМ активізувала наукові дослідження в галузі вітчизняної історії, етнографії, філології та ін. Брак наукових сил не дав змогу реалізувати задумане, а перехід на русофільські позиції та запровадження російської мови у виданнях з часом зробили її діяльність непопулярною.

«Народний дім». Відомо, що 17 червня 1851 р., через ліквідацію в Австрійській державі політичних товариств, ГРР перейменувалася в Комісію, керуючу справами будівництва «Народного дому». Його спорудження було завершено 1864 р., а 1901 р. – Преображенську церкву. Товариство уконституювалося 1872 р. Його головою став Йосиф Кульчицький. До складу керівництва увійшли Михайло Малиновський, Теофіль Павликів, Василь Ковальський, Яків Шведзицький, Антін Петрушевич та ін. Метою товариство ставило просвітництво народу,

⁷⁴ Ibid. P. 310.

яку реалізовувало шляхом видавничої діяльності, утримання школи для дітей, патронату над Преображенською церквою⁷⁵.

Заснування «Народного дому» було черговим етапом інституалізації українського національного руху. «Народний дім» був найчисельнішим серед українських товариств русофільського напрямку (кількість членів сягала майже 200 осіб) через можливість вступу духовенства⁷⁶, яке вело провід у тогочасному суспільно-політичному русі і складало більшість членів товариства. Навіть засідання керуюча рада призначала, узгоджуючи час із графіком зайнятості священнослужителів. За час своєї діяльності Комісія здійснювала керівництво спорудженням головного будинку «Народного дому» та Преображенської церкви, закупила ряд суміжних із ними будинків, маєтки в сільській місцевості, заснувала бурсу, сформулила основний фонд та створила ряд стипендійних фондів⁷⁷.

Так, 11 лютого 1869 р. був затверджений статут інституту «Народний дім», згідно з яким його визначали як товариство русинів, що має намір «рускій языкъ образовати, словесной діяльності пособствовати, науки и искусства розвивати, просвѣщение и нравственность поширювати». Покровителем інституту був діючий Галицький митрополит. Членом «Народного дому» міг стати кожний русин, який пожертвував принаймні 10 злотих або мав заслуги в галузі мистецтва, науки, «русского» мовознавства та словесності. Засобами, що забезпечували виконання поставленої мети, мали служити: бібліотека з читальнею, передусім «русских» книжок, збірки-музеї, галереї, кабінети з різних ділянок науки і мистецтва, науковий часопис, друкарня, поширення загальнокорисних книг шляхом співпраці з ГРМ, стипендійні фонди для бідної учнівської молоді, бурса, пансіонат для

⁷⁵ Орлевич І. З історії будівництва Преображенської церкви у Львові. *Історія релігій в Україні*. 2005. Кн. 1. С. 437–438.

⁷⁶ Головна Руська Рада... С. XX, XXIII.

⁷⁷ Орлевич І., Пашук В. Українські товариства. *Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій*. Львів, 2007. Т. 2. С. 374.

дівчат та ін.⁷⁸. Товариство уконституювалося 23 і 24 листопада (5 і 6 грудня) 1872 р. і очолив його Й. Кульчицький. Згодом головами правління обирали В. Ковальського (1876), М. Малиновського (1883), Ю. Геровського (1884), Й. Делькевича (1887); о. І. Костецький очолював товариство від 1906 р. до 1914 р.

Із загостренням конфлікту між обома течіями українського національного руху народовців та русофілів культурно-просвітні інституції стали об'єктом їхньої боротьби, як йшлося вище, зокрема «Народний дім». Перші конфлікти русофілів із народовцями за «Народний дім» припали на початок 1870-х років, і співпали із їхнім протистоянням за впливи у новоствореному політичному товаристві «Русска Рада», яке завершилося 1870 р. витісненням народовців⁷⁹. Приводом були фінансові зловживання русофілів. Предметом критики стало надання голові «Народного дому» В. Ковальському житла за надто заниженими цінами, що суперечило статуту. Українофіли звинувачували керівництво «Народного дому» у зволіканні з відкриттям бібліотеки через нібито брак приміщення, тоді як приміщення «Народного дому» займали русофільські товариства «Русское казино» та «Академический кружок». У 1872 р. після переходу до народовців товариства «Руська бесіда» правління «Народного дому» відмовило йому в приміщенні. Народовці були представлені тоді, хоча й не чисельно, серед членів товариства. Предметом гострих дискусій став національно-політичний курс навчальних закладів. Керівництво «Народного дому» відмовлялося скеровувати учнів до єдиної у Львові української Академічної гімназії. У 1881 р. на загальних зборах «Народного дому» народовець о. Олександр Стефанович виступив із вимогою записувати вихованців бурси до Академічної гімназії. На його думку, «Народний дім» власноруч штовхав українських школярів у польські гімназії. Тему Академічної гімназії порушували українофіли ще 1885 р. (О. Стефанович) та 1887 р. (П. Ха-

⁷⁸ Там само. С. 374–375.

⁷⁹ Мудрий М. Активізація суспільно-політичного життя у 60-х роках ХІХ століття. *Історія Львова*: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 229.

рак). Конфлікти середовищ «Народного дому» та Академічної гімназії продовжувалися і на початку ХХ ст. У 1909 р. вихованці бурси «Народного дому» побили однокласника за «мазепинские убеждения». Після того, як учителі філії Академічної гімназії висловилися за покарання кривдників, русофільський часопис «Галичанинъ» виступив за перехід учнів з українських у польські гімназії⁸⁰. Це пояснюється ще й тим, що з 1908 р. русофільський рух заручився підтримкою поляків.

Суперечності викликало членство в «Народному домі». Чисельність членів товариства зростала повільно. Незважаючи на загальну потребу оновлення складу товариства, русофіли дотримувались практики усувати з «Народного дому» народовців, зазвичай ігноруючи їхні заяви про вступ. Уперше питання членства порушив О. Стефанович на загальних зборах 1884 р. Тоді про бажання вступити до Народного дому заявила низка чільних діячів народного руху – О. Огоновський, о. І. Чапельський, о. Т. Пюрко, 1897 р. – Є. Олесницький, однак їм відмовлено всупереч угоді між народовцями і русофілами 1882 р. про політичну співпрацю. У 1887 р. виникла дискусія у зв'язку з відмовою у членстві в «Народному домі» народовцю Василеві Нагірному та Юліанові Романчуку, а із відповіддю останньому зволікали два роки. Як стверджував О. Стефанович, справжньою причиною відмови було небажання русофільського керівництва приймати до «Народного дому» осіб, які визнають потребу самостійного розвитку «русскої» народності. Не бажаючи відверто конфліктувати з народовцями щодо членства, керівники «Народного дому» уникали частих засідань правління⁸¹.

Приводом до відвертої конфронтації стало питання про статус «Народного дому» 1884 р. – вважати його «фундацією» чи «товариством». Народовці стверджували, що керівництво «Народного дому» незаконно надало йому статус товариства (статус

⁸⁰ Орлевич І., Пашук В. Українські товариства... С. 376.

⁸¹ Див.: Орлевич І. Боротьба між русофілами та українофілами за Народний дім у Львові. *Львів: місто-суспільство-культура*. Львів, 2007. Т. 6: Львів-Краків: діалог міст в історичній ретроспективі.

фундації передбачав звітність перед урядом про фінансово-господарську діяльність та сплату податків, тоді як товариство не звітувало надфундаційній владі, тобто намісництву, а вибори керівного складу не підлягали затвердженню урядом) і за посередництвом Львівського магістрату добивалися зміни статусу. Права народовців відстоював юрист Василь Дідошак і вважав, що у справу повинен втрутитися магістрат⁸². Однак, зважаючи на те, що більшість серед Львівського магістрату становили поляки, які не хотіли втручатися у суперечку між українськими партіями, «Народний дім» і надалі продовжував залишатися в руках русофілів.

Рескрипт галицького намісника Казимира Бадені визнавав «Народний дім» фундацією. Однак його наступник Андрій Потоцький, який підтримував русофілів, зволікав із затвердженням цього документа. На початку ХХ ст. у період гострого протистояння між русофілами й українофілами вирішення питання про статус «Народного дому» з ініціативи русофілів дійшло до суду. Всі судові інстанції в краї 1911 р. визнали «Народний дім» фундацією і влада зажадала від русофільського керівництва Інституту скласти фундаційну грамоту⁸³. Невиконання цієї вказівки призвело до ліквідації товариства ухвалою Міністерства внутрішніх справ Австрії від 24 червня 1914 р.

Австрійська влада із початком Першої світової війни, зважаючи на проросійські настрої та відмову «Народного дому» скласти фундаційну грамоту, 4 серпня 1914 р. призупинила діяльність «Народного дому», а управління його справами доручила урядовому комісарові – раднику намісництва Здзиславу Вавраушу, який керував із 5 по 30 серпня 1914 р., оскільки царські війська захопили Галичину⁸⁴.

Товариство ім. М. Качковського. Засноване 1874 р. для по-

⁸² Орлевич І., Пашук В. Українські товариства... С. 376.

⁸³ ЦДІАЛ України. Ф. 130. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 4–6.

⁸⁴ Див.: Орлевич І. Товариство «Народний дім» у Львові в 1914–1921 роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16: Ювлейний збірник на пошану Івана Патера. С. 275–288.

ширення науки, пропаганди тверезості та працьовитості серед народу. Отець І. Наумович 1873 р. висунув ідею створити нове просвітне товариство і запропонував «Просвіті» відійти від фонетики, а натомість запровадити етимологічний правопис, об'єднати ідеї «Галицько-руської матиці» (русофільське культурно-просвітне товариство) і товариства «Просвіта». Пропозиція не була підтримана ні русофілами, ні народовцями, і о. І. Наумович вирішив заснувати товариство на зразок словенського Товариства св. Могорта. Він зазначив, що завдяки товариству «просвітитися цѣлый простый русскій народъ, стане один рускій духъ и одна русска воля на нашей земли и то буде заслуга пок. Качковскаго»⁸⁵. Товариство мало забезпечувати русофілам вплив серед селянства на зразок народовської «Просвіти».

Товариство ім. М. Качковського було засноване в Коломиї 8 (20) серпня 1874 р. (у день смерті Михайла Качковського). У 1875 р. осередок товариства перенесено до Львова задля активізації діяльності, оскільки в Коломиї русинів не було багато. Відповідно до статуту, товариство ставило собі за мету поширення науки, працьовитості, тверезості, заощадливості, громадянської свідомості та різних чеснот серед руського народу в Австрії. Визначальним принципом діяльності став проголошений о. І. Наумовичем заклик: «Молися, учися, трудися, трезвися». Для досягнення мети Товариство ім. М. Качковського видавало популярні навчальні та дешеві книжки релігійно-звичаєвого, наукового, господарського й розважального змісту, заснувало читальні, товариства тверезості, громадські позичкові каси, товариства рукоділля та ін. Щодо вимог до членства, то вони були такі, як і в інших русофільських товариствах: належність до руської народності, посідання певного фінансового становища та ін. Вищим керівним органом Товариства ім. М. Качковського були загальні збори, які відбувалися щороку, кожен раз в іншому місті краю, за можливості у день смерті М. Качковського – 8 (20) серпня, і переважно за-

⁸⁵ Собрание русскихъ народолюбѣвъ дня 8 августа въ цѣли основанья чоловѣколюбного общества Михайла Качковскаго въ Коломыи. *Наука. Газета мѣсячна для народа*. 1874. Ч. 3. С. 347.

мислювались організаторами як патріотичні демонстрації, які слугували поштовхом для піднесення національних почуттів галицьких русинів. Виконавчим органом був центральний відділ⁸⁶. Символом товариства обрано синьо-жовтий стяг із зображенням лева. Після його відхилення 1892 р. намісництвом як політичного, гербом товариства стала хоругва із зображенням святих Кирила і Мефодія, Ольги і Володимира. Для Товариства ім. М. Качковського, як і інших русофільських інституцій, характерними були певні риси церемоніальності обрядовості: розпочинати загальні засідання Літургією у церкві Преображення Господнього, служити панахиди за засновників, членів та жертводавців товариства⁸⁷. Свого патрона М. Качковського члени товариства переважно вшановували організацією музично-декламаторських вечорів пам'яті та вечорів, приурочених до важливих історичних подій галицьких українців.

Основним напрямом діяльності товариства було видавання та розповсюдження дешевих книжок для народу. Впродовж досліджуваного періоду товариство щороку видавало в середньому по 10–12 найменувань друкованих видань. Здебільшого це була література релігійно-морального спрямування, навчального та господарсько-економічного, художні твори, причому переважали літературні та історичні твори. Із 1884 р. почало виходити періодичне видання «Календаръ общества им. М. Качковского», із 1907-го – газета «Экономичный листокъ», завданням якої було поживити роботу населення в економічній галузі. У 1908 р. її завдання розширили: друкували статті навчального стилю, відомості про діяльність товариства тощо і, відповідно, називали «Листокъ». У 70-х роках ХІХ ст. видання товариства виходили почергово то народною мовою, то «язичієм», друкувалися «гражданським» шрифтом. Народна мова видань сприяла зростанню популярності товариства та збільшенню кількості його членів. Поступовий перехід на російську мову видань призвів

⁸⁶ Орлевич І., Пашук В. Українські товариства... С. 381.

⁸⁷ Общее собраніе членовъ общества им. М. Качковского. *Прикарпатская Русь*. 1913. 16 (29) августа.

до втрати популярності серед українського населення. Товариство налагодило контакти з галицько-руськими емігрантами в Канаді, США та Бразилії. Там були філії товариства, які справно сплачували внески, а натомість отримували літературу⁸⁸.

Від початку заснування товариство втілювало в життя статутну вимогу щодо якнайбільшої масовості своїх рядів. До 80-х років XIX ст. відбувалося зростання чисельності Товариства, котре призупинилося головно через політичну кризу русофільської течії 1880-х років (приблизно 3 000 осіб). Певний ріст кількості членів спостерігався впродовж 1903–1910 рр. (із 10 005 по 10 700), після чого темпи росту сповільнились (9 000 осіб) перед початком Першої світової війни, переважно через несплату членських внесків і втрату впливів русофільства в Галичині. Товариство заснувало низку філій. У 1913 р. їхня кількість сягала 31⁸⁹.

Головним джерелом доходів товариства були членські внески та пожертви населення, прибутки від оренди будинків, доходи з продажу книжок, у XX ст. – державні субсидії та ін. У 1899 р. товариство вже володіло власним фондом, нерухомістю: двома будинками у Бродах, площею під забудову в Сокалі, угіддями в Тершові (закуплено 1908 р.) і в Монастириськах, у 1904-му купило у Львові будинок на вул. Валувій, 14. Для товариства початку XX ст. характерний процес комерціалізації: свою увагу воно зосередило на придбанні нерухомостей, водночас беручи кредити й утворюючи борги, тоді як бракувало грошей на видавництво та інші просвітні завдання (бурсу заснували лише 1903 р.) і сподівалося на урядові субсидії. 1910 р. уряд затвердив зміни до статуту, які надавали Товариству ім. М. Качковського право на економічну діяльність, зокрема дбати про піднесення сільського господарства, промисловості й торгівлі⁹⁰.

Щоби зміцнити економічну та фінансову базу русофільських товариств, діячі Товариства ім. М. Качковського створи-

⁸⁸ Орлевич І., Пашук В. Українські товариства... С. 382.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

ли низку своїх товариств економічного спрямування: 1898 р. – «Защиту земли», завдання якої полягало у скуповуванні панських маєтків і парцелюванні їх між селянами, наданні позик і прийманні грошей під відсотки; 1904 р. – «Русский Ревизийный союз», який займався впровадженням науки в різні галузі економіки⁹¹; 1910 р. товариство заснувало асоціацію «Рольничий союз» і товариство з обмеженою відповідальністю «Центральний молочний союз» у Львові, на противагу польському «Związek Mleczarski» та українському «Крайовому союзові молочарсько-господарському в Стрию»⁹².

Найбільше економічних товариств було засновано під час перебування на посаді голови Ф. Свистуна. Це пов'язано як із загальною тенденцією розвитку інституційного руху в Галичині, так і з пошуком виходу товариства з кризи. Падіння престижу товариства ще за головування Б. Дідицького не змінилося і з обранням головою Ф. Свистуна. Критика на його адресу лунала вже у 1907 р. і 1908 р., а в останньому навіть пропонували його відставку. Втрата товариством впливів, порівняно з «Просвітою», викликала невдоволення серед його членів. Вони критикували всі сфери його діяльності: видавничу (за не фахове видання «Економічного листка» та «Календаря»), культурно-просвітню та економічну (за застарілі методи, нерациональне вкладення коштів у нерухомість і її експлуатацію), недостатню роботу з молоддю та залучення її до політичної діяльності, незадовільне ведення роботи у філіях тощо⁹³.

Кризи в діяльності товариства визнавав і Ф. Свистун, тому прагнув зробити ставку на економічний аспект. Він планував для боротьби з «анальфабетизмом народу» надати читальням

⁹¹ Отчеть о дѣятельности Общества им. М. Качковского и о состояніи того же Общества за время от 16 (29) сентября 1910 г. до 15 (28) сентября 1911 г. Львовъ, 1911. С. 16–17.

⁹² Отчеть о дѣятельности Общества им. М. Качковского и о состояніи того же Общества за время от 16 (29) сентября 1909 г. до 15 (28) сентября 1910 г. Львовъ, 1910. С. 5.

⁹³ Орлевич І. Товариство імені Михайла Качковського в національно-політичному русі галицьких українців... С. 103.

просвітньо-економічного характеру і поширювати не лише грамотність, а й допомагати селянам краще господарювати, «здійснювати торгівлю та усю економічну працю». Від 1909 р. до 1911 р. агроном товариства Григорій Малець вів землеробські курси для селян. 1911 р. товариство проводило курси з ветеринарії у Львові та курси з молочної справи у Громні⁹⁴.

Питання національної ідентичності на початках не відіграло помітної ролі в програмних документах товариства. Протягом 1870–1880 рр. до товариства належало чимало осіб, що не заперечували окремішності українського народу від російського, а часом висловлювали належність до народо-вського напрямку (наприклад, В. Давидяк, А. Дольницький та ін). 27 серпня (8 вересня) 1891 р. Б. Дідицький визначив ідеологічні основи діяльності товариства, наголосивши на вірності членів інституції ідеям революції 1848 р., протиставившись молодому поколінню з табору українофілів. Товариство цілеспрямовано боролось проти введення фонетики до українського правопису. До початку 1890-х років у розмовній практиці та офіційній документації використовувалася мова, в основі якої була українська лексика. За період головування Б. Дідицького Товариство ім. М. Качковського відстоювало церковнослов'янську мову та етимологічний правопис.

Із 1903 р., коли товариство очолив Ф. Свистун, його діяльність ще більше почала служити пропаганді русофільських ідей і тісніше перепліталася з політичною діяльністю русофілів. Так, товариство послуговувалося у своїх виданнях російською мовою. Того ж року видало твори Миколи Гоголя та Льва Толстого. Це викликало критику навіть із боку симпатиків товариства. К. Головка писав, що «общерусській» не розуміють навіть члени їхньої інституції. Окрім того, це дає підстави українофілам критикувати Товариство за незрозумілу мову видання⁹⁵.

Використання товариства ім. М. Качковського русофілами у своїй політичній діяльності та пропаганда російської мови

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Там само. С. 104–105.

викликали невдоволення влади, котра відповідала на це різними санкціями (ненадання державних субсидій, притягнення до суду, накладання штрафів та ін.). 1909 р. Товариство ім. М. Качковського звинуватили в антидержавних намірах – у державній думі та на сторінках газети «Діло». Польська преса писала, що видання товариства містять цинічні похвали на честь Росії. Це призвело до того, що голову товариства Ф. Свистуна викликали у державну поліцію Львова для пояснень щодо завдань товариства, фінансового стану та джерел доходів, а краєвий виділ відмовив у виплаті сеймової субсидії. Ф. Свистун переконував судову владу, що метою товариства є лише культурна та економічна діяльність, що воно не отримує жодної допомоги з-за кордону, а має на меті лише просвіту народу і його матеріальний добробут. Члени товариства вважали, що цей інцидент пов'язаний передусім із публікацією твору «Полтавська битва» і творів М. Гоголя. Незважаючи на всі закиди, Ф. Свистун послідовно відстоював російську мову у виданнях. 12 червня 1910 р. краєвий виділ знову відмовив товариству в сеймовій субсидії за 1909 р. і пояснив, що це сталося через мову його видань. Товариство опротестувало це рішення у крайовому виділі і навіть направило делегацію до крайового маршалка графа К. Бадені⁹⁶.

Щоб запобігти конфлікту з владою, 1911 р. члени інституції надіслали до крайового виділу резолюцію, складену Д. Марковим із обіцянкою видавати книжки на «малорусскомъ, но прибщать своихъ членовъ къ общерусской культурѣ печатая статьи на литературномъ русскомъ языкѣ». Після чого товариство отримало державні субсидії за 1910 р. та 1911 р., а невдовзі і за 1909 р. Цей крок крайової влади опротестували народовці на сторінках своєї газети «Діло», зазначивши, що товариство одночасно заручилося підтримкою як з боку Росії, так і Австрії, отримує вказівки та фінанси з Росії. Керівництво товариства подало скаргу на редакцію газети. Головний редактор «Діла» Володимир Бачинський забрав судовий позов у зв'язку з не-

⁹⁶ Там само. С. 106–107.

достатньою кількістю доказів⁹⁷.

Втрата авторитету русофільської течії в українському національному русі призвела Товариство ім. М. Качковського до втрати впливів і авторитету серед інтелігенції та духовенства, на яких базувалася діяльність філій. 1905 р. Ф. Свистун зазначав, що опорою русофільства залишається селянство, котре підвищило свій освітній рівень завдяки діяльності товариства. Ці ж чинники були причиною кризи в діяльності товариства 1911–1912 рр. Ф. Свистун на генеральних зборах 1912 р. зазначив про сильні позиції русофільства серед селянства і слабкі серед інтелігенції.

Товариство ім. М. Качковського було засноване русофілами з метою поширення просвіти серед галицького селянства і на перших порах відіграло позитивну роль: видавало книжки релігійно-морального, історичного, повчально-господарського, економічного спрямування; заснувало низку філій, читалень, книжкових крамниць, торговельних комітетів, які надавали селянам практичні рекомендації, заснувало економічні товариства, стипендійні фонди, володіло нерухомістю у Львові та філіях.

До 90-х років XIX ст. Товариство ім. М. Качковського використовувало у своїх виданнях мову, основу якої становила українська лексика, після чого, разом з іншими русофільськими товариствами, виступало проти введення українського фонетичного правопису і народної мови. Після поділу русофілів на «старо-» і «новокурсників», у Товаристві перебували представники обох груп, однак домінували останні, зокрема голова (з 1903 р.) товариства Ф. Свистун належав до «новокурсників». За його головування товариство втратило популярність серед населення, причиною чого була наближена до російської або російська мова видань, незрозуміла для населення, втрата впливів серед інтелігенції (духовенства, вчителів та інших), котра забезпечувала йому діяльність у філіях. Попри декларації своєї позапартійності, діячі інституції використовували свій фінансовий та науковий потенціал для поширення русофільства.

Вимоги до соціального статусу, вступаючих у члени, русо-

⁹⁷ Там само. С. 107.

фільських товариств, як-от заслуги в галузі науки, культури, освіти та інше, відповідне фінансове становище, перетворювали їх на елітні установи, якими керували одні й ті самі люди. Статутні положення русофільських інституцій забезпечували надійність їхнього фінансового становища (наприклад, у разі ліквідації «Народного дому» його майно переходило до Ставропігії, а з припиненням діяльності «Галицько-руської матиці» її власність ділили між собою Ставропігійський інститут і «Народний дім»⁹⁸). Культурно-просвітні інституції слугували своєрідним інструментарієм для реалізації політичних завдань русофільства.

Ірина Орлевич

⁹⁸ Детальніше див.: Орлевич І. Товариство «Народний дім» у Львові в 1941–1921 роках... С. 275–288; Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1914–1925). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 153–169.